

Samenvatting WODC-rapport

Draagvlak voor de legitieme portie

Auteurs:

M.R. Beuker

M. Haan

J.H.M. ter Haar

W.D. Kolkman

L.C.A. Verstappen

I. Visser

A.E. Zijlstra

Groningen, 1 oktober 2024

© 2024; M.R. Beuker, M. Haan, J.H.M. ter Haar, W.D. Kolkman, L.C.A. Verstappen, I. Visser en A.E. Zijlstra. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Waar gaat dit onderzoek over?

Dit onderzoek gaat over de *legitieme portie* waarop een kind aanspraak kan maken als het door een ouder in een testament is onterfd, zoals beschreven in art. 4:63 e.v. BW. Zonder testament zou een kind op grond van de wet erfgenaam worden van de ouder en dus ook recht hebben op spullen van de nalatenschap. Wanneer een kind is onterfd en vervolgens een beroep op de legitieme portie doet, dan krijgt het geen spullen, maar kan het kind wel geld eisen van de erfgenamen. Die geldvordering wordt berekend door de helft te nemen van het erfdeel dat het kind volgens de wet heeft in de waarde van de nalatenschap als er geen testament zou zijn en er door de ouder geen giften zouden zijn gedaan. Is een kind niet onterfd, maar is de waarde van wat het krijgt minder dan zijn legitieme portie, dan kan het kind dat wat het tekort komt in geld van de erfgenamen eisen. Is er een langstlevende partner, dan zorgt de wet of het testament ervoor dat het kind zijn legitieme portie pas kan krijgen als de langstlevende partner is overleden. Het belang van de verzorging van de partner van de erflater gaat dan voor op dat van de kinderen om hun legitieme direct te ontvangen. Is er in de nalatenschap niet genoeg aanwezig om de legitieme portie van een kind te betalen, dan kan het kind betaling eisen van degenen die giften hebben gehad.

Enerzijds maakt de legitieme portie inbreuk op de vrijheid van ouders om zelf te bepalen wie na overlijden hun vermogen krijgt (ook wel de testeervrijheid genoemd), anderzijds geeft deze inhoud aan de familieband die tussen ouder en kind bestaat. De legitieme portie geeft een kind immers een middel om tegen een onterving door een ouder op te komen.

Waarom dit onderzoek?

In de literatuur en in de rechtspraktijk bestaat al langere tijd discussie over het bestaansrecht van en het draagvlak voor de legitieme portie. Familiebanden zouden mogelijk losser zijn geworden en het belang van de vrijheid om zelf te bepalen wat er met de nalatenschap gebeurt zou zijn gegroeid. Er is daarom meerdere malen gepleit voor afschaffing van de legitieme portie. De vraag naar afschaffing of behoud hangt samen met de vraag of binnen de Nederlandse bevolking draagvlak bestaat voor de legitieme portie. Die vraag staat in dit onderzoek centraal.

In welke situaties speelt de legitieme portie?

Een ouder kan een kind om verschillende redenen onterven of aan het kind minder nalaten dan diens legitieme portie. Ouders kunnen ruzie met hun kinderen hebben, de kinderen verlenen geen zorg of ondersteuning aan hun ouders als die hulp nodig hebben of zij hebben helemaal geen contact meer. Er kunnen allerlei onderliggende oorzaken bestaan voor deze situaties, zoals een stiefouder met wie kinderen niet overweg kunnen of ongenoegen van ouders over hoe kinderen hun leven voeren (bijvoorbeeld partnerkeuze of crimineel gedrag). Mogelijk is ook dat ouders vinden dat een kind al genoeg heeft en dat ze daarom liever een goed doel erfgenaam maken. Het komt ook voor dat het bedrijf van een ouder door een kind wordt overgenomen en dat dit financieel niet kan als de andere kinderen hun erfdeel volgens de wet zouden ontvangen. Denkbaar is ook dat er een kind met een handicap is, dat wordt onterfd omdat het zijn vermogen niet zinvol zou kunnen besteden. Ook misbruik van kwetsbare ouders kan een oorzaak zijn voor onterving. Het onderzoek omvat al deze uiteenlopende situaties.

Wat is het probleem?

Het probleem is dat de legitieme portie inbreuk maakt op de vrijheid van ouders om zelf te bepalen wie na overlijden hun vermogen krijgt. Die inbreuk moet gerechtvaardigd zijn en worden gedragen door de bevolking. De legitieme portie wordt vooral gerechtvaardigd door de familieband. Er bestaat een overtuiging dat deze familieband maakt dat een kind zich met een beroep op zijn legitieme portie tegen een onterving door een ouder moet kunnen verweren. De vraag is of de bevolking deze overtuiging belangrijker vindt dan de testeervrijheid van ouders.

Wat zijn de vragen?

De belangrijkste vraag is of er draagvlak bestaat voor de legitieme portie in de Nederlandse samenleving. In dit onderzoek staat daarom de vraag centraal wat de Nederlandse bevolking van de legitieme portie vindt. Daarnaast is de vraag gesteld wat de gevolgen zijn als de legitieme portie afgeschaft zou worden. Wat moet er dan geregeld worden? Wat moet er gebeuren indien niet tot afschaffing zou worden overgegaan? Die laatste vraag gaat niet alleen over de wetgeving, maar ook over de rechtspraktijk.

Enkele deelvragen die in het licht van bovenstaande vragen in dit onderzoek aan de orde komen zijn:

- Wat is de legitieme portie en hoe ziet de regeling van de legitieme portie er uit in ons land en in een aantal andere Europese landen (België, Frankrijk en Duitsland)? Wat is er bekend over het draagvlak voor de legitieme portie in deze landen?
- Wat vinden de deskundigen, zoals advocaten, notarissen, mediators en rechters? Hoe zien de betrokkenen (mensen die hebben onterfd of zijn onterfd en broers of zussen van onterfden) de legitieme?
- Welke gevolgen zou afschaffing van de legitieme portie hebben volgens de deskundigen en de betrokkenen?
- Welke betekenis heeft sociologisch onderzoek rondom familiebanden en data over inkomen en vermogen voor de legitieme portie?

Hoe is het onderzoek uitgevoerd?

Eerst is de regeling van de legitieme portie in kaart gebracht door middel van jurisprudentie- en literatuuronderzoek. Er is rechtsvergelijkend onderzoek uitgevoerd naar de legitieme portie in België, Frankrijk en Duitsland. Er is gekozen voor deze landen, omdat zij een met de Nederlandse legitieme portie vergelijkbare regeling kennen. Daarbij is aandacht besteed aan de maatschappelijke waardering van en ervaring met de legitieme portie in die landen. Een quickscan laat diverse opvallende aspecten zien van legitiemeregelingen in andere Europese landen. Er is ook aandacht voor het recht in Engeland en Wales, waar men geen legitieme portie kent. Vervolgens is een informatie- en keuze-enquête onder een representatief deel van de Nederlandse bevolking gehouden (N = 1.522). Daarin zijn naast algemene vragen over de legitieme portie ook vragen rondom bepaalde thema's gesteld: familiebanden, inkomens- en vermogenspositie, continuïteit van bedrijf of huishouden, positie van de overheid, kind met een handicap en complexiteit wetgeving/testamenten met het oog op juridische procedures. De enquête staat in dit onderzoek centraal, omdat deze vooral bedoeld is om het draagvlak voor de legitieme portie binnen de Nederlandse bevolking te meten. Daarna hebben focusgroepenbijeenkomsten en individuele interviews met deskundigen en betrokkenen plaatsgevonden. Met deze focusgroepenbijeenkomsten en interviews is beoogd met name in te gaan op de beantwoording van de vraag wat de gevolgen van afschaffing zouden zijn. Het verslag van die focusgroepenbijeenkomsten en interviews heeft extra

informatie opgeleverd rondom onterving en wat de legitieme portie in dat verband betekent voor mensen. Ten slotte zijn de resultaten besproken in een expertmeeting met deskundigen, waarin ook de vraag aan bod is gekomen wat de gevolgen zijn als de legitieme portie behouden blijft.

Welke problemen doen zich in de rechtspraktijk voor?

Het bestaan van de legitieme portie maakt de afwikkeling van een erfenis ingewikkelder. De meeste rechtszaken gaan over de berekening van de hoogte van de legitieme portie en over de informatie die nodig is om die vast te stellen. Men houdt zowel bij het opstellen van testamenten als bij de boedelafwikkeling rekening met het bestaan van de legitieme portie. Dit gebeurt bijvoorbeeld door het kind niet te onterven maar het in een testament het bedrag van de legitieme te geven. Het kind hoeft dan de legitieme niet in te roepen omdat het zijn minimale recht al krijgt. Bij de boedelafwikkeling kunnen de emoties voor alle betrokkenen hoog oplopen. Onterde kinderen kunnen zich gekrenkt voelen en daarom de onderste steen boven willen krijgen bij de berekening van hun recht. Omdat onderling wantrouwen vaak de boventoon voert, kan de boedelafwikkeling uitmonden in slepende procedures.

Wat vindt de Nederlandse bevolking?

De resultaten van de enquête laten zien dat 19% van de Nederlandse bevolking in alle gevallen tegen de legitieme portie is. Een percentage van 40% van de Nederlandse bevolking is altijd voorstander. Een percentage van 40% is in sommige in de enquête omschreven gevallen voor en in andere tegen. Hieruit is overtuigend af te leiden dat men in Nederland juist waarde hecht aan de legitieme portie, al is er ook een grote groep die vindt dat de legitieme portie niet in alle gevallen zou moeten gelden. Deze opvatting blijkt breed gedragen. Het draagvlak voor de legitieme portie verschilt niet substantieel tussen mensen van verschillende leeftijden, geslachten en andere onderzochte kenmerken. De uitkomst is opvallend omdat een (vermeend) gebrek aan maatschappelijk draagvlak juist vaak als argument tegen de legitieme portie is aangevoerd. Algehele afschaffing wordt door de overgrote meerderheid (80%) in ons onderzoek dus niet gesteund, maar in diverse gevallen bestaat er meer weerstand tegen de legitieme portie. De groep die in sommige gevallen voor en in andere gevallen tegen is, blijkt echter sterk verdeeld over de vraag wanneer de legitieme portie onwenselijk is. Er blijkt daarom ook geen breed draagvlak om het mogelijk te maken in specifieke gevallen de legitieme portie aan kinderen te ontfagen.

Uit de sociaalwetenschappelijke literatuur blijkt ook dat het voor afschaffing van de legitieme portie soms gebruikte argument dat familiebanden losser zijn geworden, omdat de maatschappij individualistischer is geworden, niet wordt ondersteund door sociologisch onderzoek.

Familienetwerken zijn complexer geworden, maar de gevoelens van verbondenheid tussen families nemen niet af. Ook uit de vergelijking met andere landen blijkt dat de afstammingsband een belangrijke reden is voor het behoud van de legitieme portie.

Een opmerkelijke conclusie is overigens ook, dat een meerderheid het wenselijk vindt dat het wettelijk mogelijk zou moeten worden een testament te vernietigen op grond van misbruik van omstandigheden. Het huidige recht biedt deze mogelijkheid niet.

Wat vinden de betrokkenen?

Onterving van kinderen door ouders leidt in het licht van de familiebanden bij de onterfde (of anderszins benadeelde) kinderen tot diepe kwetsing en boosheid. Daar staat tegenover dat ouders over de onterving doorgaans goed hebben nagedacht. De gevolgen van een onterving kunnen grote invloed hebben op de verhoudingen tussen de kinderen onderling (en eventueel de langstlevende

partner). Uit verschillende opmerkingen van geïnterviewden blijkt dat de onbekendheid met de reden van onterving soms nog pijnlijker is dan de onterving zelf. De niet-ontervde broers en zusters worden door de legitieme portie niet zelden tegen wil en dank geconfronteerd met de onterving. Het voordeel van afschaffing van de legitieme portie voor de één (meestal de testateur en soms ook de erfgenamen) is meestal een nadeel voor de ander (de legitimaris). Dat geldt andersom ook bij behoud: dat is gunstig voor de legitimaris en ongunstig voor de testateur en eventueel de erfgenamen. De opvatting over de legitieme portie kan daarom beïnvloed worden door het perspectief van waaruit men de legitieme beschouwt, al hoeft dit niet per se het geval te zijn. Opvallend is dat volgens enkele geïnterviewde ontervde betrokkenen de legitieme portie wel afgeschaft mag worden.

Wat vinden de deskundigen?

Afschaffing van de legitieme portie leidt tot vereenvoudiging van regelgeving, mits uiteraard de legitieme portie geheel wordt afgeschaft en zij niet voor één groep, zoals kinderen tot 21 jaar, blijft bestaan. Die leeftijdsgrens wordt overigens als willekeurig en onwenselijk ervaren.

Afschaffing van de regeling van de legitieme vereenvoudigt de boedelafwikkeling en voorkomt conflicten over de legitieme portie. Wat de afschaffing voor de overheidsfinanciën betekent is niet geheel duidelijk, maar onacceptabele gevolgen worden door de geïnterviewde deskundigen niet gevreesd. Wel is duidelijk dat afschaffing van de legitieme portie ertoe leidt dat kinderen geen eenvoudig verweer hebben tegen onterving van ouders en dat zij met een sterk gevoel van onrecht blijven zitten. Daarom zullen zij naar andere mogelijkheden zoeken om alsnog hun recht te krijgen. Met name de testamenten van ouders zullen dan het doelwit zijn, wat tot nieuwe procedures en ruzies kan leiden.

Afschaffing van de legitieme portie ten behoeve van testeervrijheid van ouders is een principiële keuze. Bij afschaffing past het daarom niet om een met de legitieme portie vergelijkbaar alternatief te bedenken. Wel is dan gewenst dat vanwege het wegvallen van een aanspraak voor behoeftige kinderen, nog eens naar de andere wettelijke rechten wordt gekeken. Dit geldt met name voor de som ineens voor levensonderhoud van jonge kinderen, waar nu alleen kinderen tot 21 jaar aanspraak op kunnen maken. Zo kan gedacht worden aan verruiming van de leeftijdsgrens, zodat oudere kinderen die bijvoorbeeld vanwege hun studie nog behoeftig zijn, eveneens een som ineens kunnen vorderen. Ook kinderen met een handicap, ongeacht hun leeftijd, zouden dan wellicht een wettelijke aanspraak naar behoefte moeten kunnen krijgen.

Bij bedrijfsopvolging door een kind is een voordeel van de legitieme portie dat ouders worden geprikkeld om andere kinderen bij de bedrijfsoverdracht te betrekken. De andere kinderen mogen verwachten dat zij in ieder geval tot hun legitieme portie worden gecompenseerd of dat voldoende rekening met hen wordt gehouden bij het vastleggen van de voorwaarden waaronder de bedrijfsoverdracht plaatsvindt. Het bedrijfsopvolgende kind staat echter niet met lege handen: er zijn door de rechter toegestane mogelijkheden om de legitieme portie te beperken. Uit het onderzoek is niet gebleken dat deskundigen, werkzaam in de agrarische bedrijfsopvolging, er veel moeite mee hebben. De legitieme portie staat de bedrijfsopvolging meestal niet in de weg als alle kinderen erbij worden betrokken. Problemen ontstaan vooral als dit niet gebeurt.

Wat leren we van het buitenland?

Veel Europese landen hebben op hoofdlijnen vergelijkbare regels over de legitieme portie voor kinderen. De quickscan toont dat de legitieme portie in veel Europese landen een rol speelt, maar dat de rol van de goederenrechtelijke legitieme (legitieme met een recht op spullen) vrijwel is

uitgespeeld. Tegelijkertijd blijft de regeling van de legitieme een belangrijke erfrechtelijke beperking. Dat is dan wel in de vorm waarbij afstammelingen door de legitieme portie, net als in Nederland, slechts een geldvordering op de nalatenschap krijgen. Dit wil niet zeggen dat elders geen discussie bestaat over de legitieme portie. In de landen waarmee een diepgaande vergelijking is getrokken (België, Duitsland, Frankrijk) blijkt overal discussie te zijn gevoerd over de rechtvaardiging van de legitieme portie. Het resultaat is echter handhaving van de legitieme portie, eventueel met aanpassingen. De omvang van de legitieme portie van kinderen is in België en Duitsland op hoofdlijnen gelijk aan de Nederlandse berekening en in Frankrijk is de legitieme portie soms iets groter. Alledrie de onderzochte landen hebben bepalingen om te voorkomen dat de legitieme portie makkelijk te frustreren is door geld weg te geven bij leven, maar sommige gaan daarin verder dan andere. Op detailniveau blijken diverse verschillen te bestaan tussen de regelingen, maar dat doet aan de kern van de aanspraak niet af.

Welke suggesties volgen uit het onderzoek?

Tijdens de expertmeeting, aan het eind van het onderzoek, zijn verschillende suggesties gedaan tot verbetering van de huidige wettelijke regeling van de legitieme portie. De meest fundamentele suggesties die zijn gedaan maar niet door iedereen zonder meer werden gesteund, zijn:

1. Het mogelijk maken om voor overlijden afspraken te maken over (het afzien van) een beroep op de legitieme portie.
2. Het invoeren van de mogelijkheid een uiterste wilsbeschikking te vernietigen op grond van misbruik van omstandigheden.
3. Het verplicht opnemen van een considerans bij uiterste wilsbeschikkingen waarbij kinderen onterfd of sterk benadeeld worden.
4. Het verduidelijken van de regelgeving die ziet op het recht op inzage in stukken en het recht op informatie die de legitimaris nodig heeft om zijn legitieme portie te berekenen.

De resultaten geven daarnaast aanleiding tot verder onderzoek, onder meer naar de verhouding tussen de langstlevende echtgenoot en (onterfde) kinderen, sociologisch onderzoek over de legitieme portie en andere erfrechtelijke aanspraken van kinderen, onderzoek naar verschillende suggesties die door de deskundigen gedaan zijn om de legitieme portie voor de praktijk beter hanteerbaar te maken en naar de (on)mogelijkheden om de legitieme portie te omzeilen.